

ОРГАНИЗАЦИЈА МЕДИЦИНСКЕ СЛУЖБЕ У ГОРЊОЈ МЕЗИЈИ У СВЕТЛУ НАЛАЗА ИЗ СИНГИДУНУМА

Потврду о организацији медицинске службе у оквиру римске војске налазимо на низу епиграфских споменика. Лекари су најчешће потврђени титулом *medicus*, али њихово занимање се јавља и под низом других имена. Сви логори су морали да имају своје болнице, такође и ветеринарску службу. У Мезији је потврђено више лекара различитих титула из Сингидунума, Виминацијума, Наисуса и Равне. Такође је откривен жртвеник на коме је констатовано постојање болнице и у мањем логору на Космају.

Кључне речи су лекар (*medicus*), префект (*praefectus castrorum*), болница (*valetudinarium*), ветеринар (*veterinarius*)

*

Још од првих медицинских школа, као што су оне чувене из Книдоса и са Коса, у којима су се проучавале анатомија, патологија, различите терапије и методи лечења, учило се и говорило и о медицинским инструментима, а учило се и о хигијени и санитетској служби у војсци.¹ У Римском царству, током времена Републике, није постојала организована медицинска

служба у оквиру војске.² До нас су допрле ретке забелешке о медицинској служби из тог периода. Али, насупротив томе, из времена Јулија Цезара и Цицерона сачуване су нам неке белешке о рањеницима и особљу које брине о њима.³ Већ тад се праве разлике између болесног и рањеног војника. Сигурно је да су истакнути генерали водили са собом и своје лекаре, који су често санирали ране и лечили болесне војнике.⁴

У том времену, медицинске бриге није било или је она била минимална. Огледала се у узајамној помоћи војника и заснивала се на њиховим личним способностима. Развој медицинске службе у оквиру римске војске уследио је развојем саме службе као општег добра за све грађане Царства. Вероватно је постојао конзул, који се на неки начин бринуо о рањеницима и болесним војницима. То је морала да буде веома вешта особа, у сваком погледу, па и у познавању основних лекова.⁵ Сигурно је да су ти први *physician*, тј. лекари, били странци.⁶ У доба Републике, рањени војници су остављани код грађана у најближој околини, да би оздравили и залечили повреде.⁷ Све је то некако функ-

¹ Krug A., *Heilkunst und Heikult. Medizin in der Antike*, München 1993 (Zweite, durchgesehene und erweiterte Auflage), 36; Jackson R., *Doctors and diseases in the Roman Empire*, London 1988, 28 i d.

² Scarborough J., *Roman medicine*, London-Southampton 1969, 67.

³ Scarborough J., *op. cit.*, 68, напомена 18 и 19.

⁴ Salazar C. F., *The tretment of war wounds in Graeco-Roman antiquity*, Leiden 2000, 77-78.

⁵ Scarborough J., *op. cit.*, 69.

⁶ Jackson R., *op. cit.*, 69.

⁷ Majno G., *The Healing Hand, Man und Wound in the Ancient World*, Harvard 1977, 382.

ционисало док су се битке водиле у непосредној близини, на Апенинском полуострву.

Не смемо занемарити ни достигнућа која су у области медицине остварили Келти. Римљани су се у почетку с њима сретали као са својим најближим суседима, а касније су их асимилovali у Римску империју.⁸ Из времена императора Октавијана Августа (30. год. п. н. е. до 14. год. н. е), остао нам је забележен закон о броју лекара и помоћног санитарног особља у оквиру ондашњих армија – легија.⁹ Римски писац Вегеције (Vegetius), у свом делу насталом у касном IV веку, *Epitome of Military Matters*, заснованом на низу ранијих текстова, доноси низ војних правила из времена Августа, Трајана и Хадријана.¹⁰ Ако је једну легију, у то време, чинило 5.300 активних војника, број до 6.400, колико је стварно имала, био је попуњен различитим службама. Ту је спадао одред од 120 коњаника, затим низ посебних служби, као што су чиновници, стегоноше, надзорници, главни зидар, магационери, занатлије различитог профила и други.¹¹ Педесет војника је припадало медицинско-санитарној и ветеринарској служби. У легији се обавезно налазило најмање пет медикуса. Међутим, свака кохорта (480 војника) је

морала да има по једног лекара, што значи да их је у оквиру легије било бар десет. Овај бројчани однос нам уједно показује колика се пажња и брига посвећивала здрављу војника и њиховој спремности.

Од времена када је, 46. године пре наше ере, Јулије Цезар дао грађанско прво свим грчким лекарима,¹² који су дотада радили као робови у кућама богатих римских грађана, не само да се њихов статус побољшао, него је и међу самим грађанима Рима настало веће интересовање за ово занимање. Отварањем прве школе на Есквилину, која је била јавна, уследило је у време Веспасијана, 70-79. године.¹³

Сви лекари, па и они везани за војне трупе, како сведоче надгробни споменици, вотивне стеле, саркофази и ципуси, најчешће носе титулу *medicus*.¹⁴ Међу њима, иако имају исте титуле, ипак се уочавају разлике у рангу и статусу.¹⁵ Поред ове, веома често наилазимо и на титулу *archiater*, која је од средине I века традиционално припадала најугледнијим лекарима. Називи *arhiatri palatini* или *arhiatri sacri palatini*, титуле су царских лекара.¹⁶ Лекари са овом титулом су уједно председавали и градским лекарским удружењима,¹⁷ и бринули о свом *collegium*-у. Оваква удружења (*collegia*) су оснивали

⁸ Urban O. H., Teschler-Nicola M., Schultz M., Die Latènezeitlichen Gräberfelder von Katzelsdorf und Guntramsdorf, Niederösterreich, *Archaeologia Austriaca* 69, Wien 1985, 13, 93; Künzl E., Die medizinische Versorgung der römischen Armee zur Zeit des Kaisers Augustus und die Reaktion der Römer auf die Situation bei den Kelten und Germanen, in: *Die römische Okkupation nördlich der Alpen zur Zeit des Augustus*, Münster 1991, 186, 188.

⁹ Künzl E., Archäologische Beiträge zur medizingeschichte: Methoden – Ergebnisse – Ziele, *Mémoires VIII, Études de médecine Romaine*, Saint-Étienne 1988, 68; *Ibid.*, *op. cit.*, 1991, 187.

¹⁰ Jackson R., *op. cit.*, 130.

¹¹ Martin A., Legio, in: Ch. Daremberg – E. Saglio,

Dictionarie des Antiquités Grecques et Romaines, Tome III, Paris 1904, 1050-1051.

¹² Snyder G., *Instrumentum Medici*, Der Arzt und sein Gerät im Spiegelbilder der Zeiten, München 1972, 36.

¹³ Hammond N. G. L., Scullard H. H., *The Oxford Classical dictionary*, Oxford 1970, 662.

¹⁴ Cognat R., Reinach S., Medicus, in: Ch. Daremberg – E. Saglio, *Dictionarie des Antiquités Grecques et Romaines*, Tome III, Paris 1904, 1669 – 1700.

¹⁵ Davies R. W., *The Roman Military Medical Service*, *Saalburg-Jahrbuch* 27, Mainz 1970, 87.

¹⁶ Carratelli G. P., Medizin: Wissenschaft und magie, in: Rom und seine grosse zeit, Würzburg 1966, 144.

¹⁷ Starac A., *Rimska Pula, društveni život*, Katalog 52, Arheološki muzej Istre, Pula 1996, XXII.

људи најразличитијих занимања, а настајала су из професионалних или религиозних разлога. Основни социјални циљ им је било осигурање погребних трошкова самих чла нова. За оснивање је била потребна дозвола Сената, а своје правне циљеве друштво је обезбеђивало прописаним правилима и сопственом имовином.

Лекари с титулама *medicus castrensis*, односно *medicus castrorum*, потврђени су као војни лекари – лекари легија, односно војних логора једне јединице.¹⁸ Њихова основна дужност је била да воде непосредну бригу о болесницима и рањеницима своје јединице (кохорте). Они су припадали тим истим јединицама и самим тим сматрани војницима. Такође, наилазимо на лекаре с титулом *medicus chirurgus*, што је посебно важна лекарска служба. Начин ратовања, а самим тим и повреде које су војници задобијали, налагао је ову врсту лекара. *Medicus chirurgus* је био неопходан свакој легији, а војни хирурзи су, највероватније, заузимали неко истакнутије место,¹⁹ па су самим тим могли да добију одређене војне чинове. Они су стално уз војску, прате је у борбама на самом ратишту, или у позадини помажу саборцима у санирању повреда. Најбољи доказ за ово налазимо у сцени на Трајановом стубу, на којој је представљено деловање војних лекара у току битке током великог похода против Дачана.²⁰ Поједине сцене овог рељефа говоре о организацији санитетске службе и функцији коју она

има.²¹ Приказана су два лекарска помоћника који прихватају рањеног војника, такође и сам лекар који интервенише над једним рањеником. Он једним убрусом или сукном брише рану на десној бутини рањеног војника.

Целокупна медицинска служба сваке легије, која је унутар каструма (утврђеног логора) морала да има и болницу (*valetudinarium*), налазила се под непосредном командом личности са титулом *praefectus castrorum*.²² Он је био одговоран за болесне војнике, лекарску службу и све неопходне трошкове.²³ *Praefectus castrorum* је друга личност у команди легије и старији професионални официр који је одговоран за медицинску организацију.²⁴ Лекари с титулом *medicus clinicus* су чинили медицинско-санитарну службу која је бринула о болесницима у оквиру постојећих војних болница. Истакнуто место су, свакако, имали и *medici chirurgi*.²⁵ Поред легијских логора, законом је било предвиђено да и ауксилијарни логори морају да имају лекаре.

Медицинска служба римске војске је била подељена на низ специфичних грана различитог степена, што је зависило од врсте и величине јединице, а односило се и на римску флоту. Лекар који је обављао службу на војном броду имао је титулу *medicus duplicarius*,²⁶ која их на скоро свим епиграфским споменицима потврђује као лекаре флоте, односно бродова. Претпоставља се да је на сваком војном броду био по један лекар.²⁷ И

¹⁸ Davies R. W., *The Medici of the Roman Armed forces*, *Epigraphische Studien*, 8, Bonn 1969, 85.

¹⁹ Terentius C., *Symphorus medico chir. coh. III praet*, *Archeologia E'rtisitö* 72, Budapest 1945, 62; Reinach S., *op. cit.*, 1687-1689.

²⁰ Cicorius C., *Die Reliefs des Traianssäule*, Rom 1896-1900, Fol. 102, 103, Bil. XI, Taf. XXX-XXXII.

²¹ Como J., *Von der Antiken Heilkunst im gebiet des*

Mittelrheines, München 1941, 16, Abb. 2.

²² Webster G., *The Roman Imperial Army of the first and second centuries AD*, London 1969, 251.

²³ Davies R. W., *op. cit.*, 1969, 84.

²⁴ Davies R. W., *Ibid.*, 1970, 86.

²⁵ Jackson R., *op. cit.*, 112-114, 129.

²⁶ CIL X, 3441, 3442, 3443, 3444.

²⁷ Davies R. W., *op. cit.*, 1969, 92.

мањи бродови и лађе су имали медицинско особље. Оно је, могуће, припадао другом реду лекара,²⁸ чије су дужности биле ближе данашњем медицинском техничару. Они су бринули о општем здрављу људи на броду. Лекари и ниже медицинско особље који су службовали на бродовима имали су и свој *collegium medicorum duplicarium*. Потврђено је да су чланови колегијума подизали и споменике својим колегама.²⁹ Већина споменика на којима се среће титула *medicus duplicarius* потиче из јужне Италије и представља надгробне споменике.³⁰

У оквиру војне службе, посебно су издвојени лекари који су службовали у преторијанској гарди. Претпоставља се да су само лекари официри могли да добију службу у гарди. До ове претпоставке се дошло на основу епиграфских споменика, који потврђују да умрли лекари имају и преко 50 година у тренутку смрти, али умиру на дужности, тј. у служби. Такође, и њихова грчка имена указују на њихову квалификацију, иако су били римски грађани.³¹

Са низа епиграфских споменика, откривених на читавој територији Римског царства, познате су нам следеће медицинске службе и њихови називи: *mile medicus*, *medicus hordinarius*, *medicus bene marentis*, *medicus ordinarius*, *med(ico) III (triere) Fide mani(pulari)*, *magister iatroliptes*, *medicus ser(vus)*, *supra med(icos)*, *dec(urio) medico(rum)*, *medicus clinicus*, *capsarii* и *medicus vol(untariorum)*. Већина ових титула је разјашњена. Само се за две: *supra med(icos)* и

dec(urio) medico(rum), још увек не зна коју су дужност и улогу имали њихови носиоци. За титулу *Mile medicus* је речено да представља лице које је заузимало истакнуто место у медицинској служби као војни лекар, али без официрског чина.³² Неки аутори сматрају да је *mile medicus* лекарски асистент, поистовећен са *capsarii*-ма, тако названим због тога што су носили кутије (*capsa*) са завојима.³³ *Medicus ordinarius* је лекар задужен за граничне трупе, и ова служба постоји од времена цара Хадријана (117-138). Назив *Medicus bene marentis* су користили лекари који су служили у оквиру кохорти. *Medicus ordinarius* је службена титула за лекаре који би данас припадали општој лекарској пракси. Они су имали статус центуриона.³⁴ *Medicus clinicus* је доктор који негује пацијенте који леже у болници. *Med(ico) III (triere) Fide mani(pulari)* је назив којим су означавани војници који су током службовања били обучени и задужени да помажу лекарима. *Magister iatroliptes* је лице које је бринуло о општој хигијени логора и војске. Име *Medicus ser(vus)* носе лекарски помоћници. *Medicus vol(untariorum)* је лекар задужен за болничко лечење. *Capsarii* су особе које су, такође, припадале медицинској служби. Основно задужење им је био тренинг војника, одржавање њихове сталне кондиције и припреме за дуге маршеве, и они свакако припадају санитетној служби.³⁵

Р. Г. Пин (Peen), у својој студији *Medical Services of the Roman Army*, наводи да свака легија има своје лекаре (*medicus legionis*), који су међусобно по рангу једнаки, и

²⁸ Davies R. W., Some more Military Medici, *Epigraphische Studien* 9, Bonn 1972, 1.

²⁹ Ibid., Number IV, 11.

³⁰ Gummerus H., Des Ärztstand im römischen Reiche nach den Inschriften, *Commentationes Humanorum Litterarum III* 6, Helsingfors 1932, 59-60.

³¹ Davies R. W., *op. cit.*, 1972, 2.

³² Salazar C. F., *op. cit.*, 79.

³³ Jackson R., *op. cit.*, 133.

³⁴ Davies R. W., *op. cit.*, 1972, 9.

³⁵ Davies R. W., *op. cit.*, 1970, 89.

подређени једино префекту (*praefectus castrorum*). *Praefectus castrorum* је имао значајан статус, јер је бринуо не само о болесним војницима и њиховим лекарима већ и о свим трошковима везаним за медицинску службу. Свака од кохорти има по 4 хирурга (*medicus cohortis*), а то су у оквиру преторијанске гарде и градских кохорти биле, пре свега, особе с римским грађанским правом.³⁶ Лекари у ауксилијарним трупама у Италији и провинцијама, као и у кохортама *vigiles* (полицајци и вартогасци у градовима), могли су бити и странци, и тад су носили титулу *medicus ordinarius*.³⁷ Поменути лекари су, свакако, били нижег ранга, можда центуриони.³⁸ Потврђени су само лекари у *cohortis vigilum* – понекад се на епиграфским споменицима наводе као *medicus ordinarius legionis* или *cohortis*, али никад као хирузи.³⁹

Већ смо напоменули да је сваки војни логор морао да има своју болницу. По узору на ове болнице су и у већим градовима грађене сличне установе. Када је реч о болницама у оквиру логора легија, и о њиховој епиграфској потврди, срећемо их под следећим називима: *capsarii*, *optiones valetudinarii*, *ad valetudinarium* и *a valetudinario*.⁴⁰ Прва два назива се односе на војне болнице унутар каструма, док су друга два, вероватно, коришћена и за градске болнице. Називи *optio valetudi(nari)* и *capsari* могли су

такође да означавају и титулу лекара који не учествује у борби.⁴¹ За ово налазимо потврду на једном натпису из Аквинкума, на којем је Тит Венесије Апер (*Titus Venesius Aper*), *optio valetudi(narii)*, потврђен као официр нижег ранга у оквиру војне болнице.⁴² Он је одговоран и за администрацију болнице и њене потребе, и може да има титулу *principalis*.⁴³

Ови војни стационари, болнице, једна су од новина у војној реформи спроведеној почетком I века. Болнице су интегрални део сваког каструма легије или ауксилијарне тврђаве.⁴⁴ Војне реформе уведене у време цара Августа допринеле су и појави болница.⁴⁵ Првобитно су то биле зграде од 12x20 m, а касније 15x20 m. Имале су унутрашње двориште око којег се налазио трем, са којег се улазило у болесничке собе. Собе су биле 3x4 или 4x5 метара, предвиђене за три до пет болесника,⁴⁶ и у сваку се улазило непосредно са трема. Поред улаза у саму болницу, налазила се просторија за пријем болесника – чекаоница, као и сала за операције.⁴⁷ Ту су се свакако налазиле још једна ординација, апотека, соба за пресвлачење, па чак и просторија за купање.⁴⁸ У склопу ових грађевина су постојали тоалети, а понекад су болнице имале и своје купатило. Неке од болесничких соба су се и загревале. Приликом подизања ових грађевина, посебна пажња је посвећивана светлости и ваздуху,

³⁶ Cheesman G. L., The Auxilia of the Roman Imperial Army, *Studia Historica* 59, Oxford 1924, 43.

³⁷ Davies R. W., *op. cit.*, 1972, 5.

³⁸ Salazar C. F., *op. cit.*, 80.

³⁹ Hauff E., Die medizinische Versorgung von Carnuntum, *Carnuntum Jahrbuch* 1993/94, Wien 1995, 92.

⁴⁰ Schnaeider K., Valetudinarium, in: *Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*, Band VIII, Stuttgart 1955, 262-263; Gummerus H., *op. cit.*, 14; Martin A., *op. cit.*, 1062.

⁴¹ Salazar C. F., *op. cit.*, 80.

⁴² Künzl E., *Medizin in der Antike*, Aus einer Welt ohne Narkose und Aspirin, Stuttgart 2002, 28.

⁴³ Davies R. W., *op. cit.*, 1972, 9.

⁴⁴ Jackson R., *op. cit.*, 134.

⁴⁵ Künzl E., *op. cit.*, 1988, 68.

⁴⁶ Majno G., *op. cit.*, Fig. 9. 39.

⁴⁷ Petrikovits v H., *Die Innenbauten römischer Legionslager während der Prinzipatszeit*, Opladen 1975, 101.

⁴⁸ Hauff E., *op. cit.*, 93; Künzl E., *op. cit.*, 1991, 186.

који су до болесничких соба долазили из унутрашњег дворишта, тј. проветравању и заштити од промаје.

Најстарија војна болница је откривена у Халтерну (Haltern), у кастрому легије Ветериа I,⁴⁹ потом у Новисиуму (Novaesium), Карнунтуму,⁵⁰ Бечу и Хаустедс.⁵¹ Болнице су откривене и у низу других каструма,⁵² а међу њима се издвајају болнице у Инчтутилу⁵³ и Халтерну.⁵⁴ Добро је истражена и болница у Нови,⁵⁵ која је далеко већих димензија од наведених. Она заузима површину од 81,90x72,90 m, подигнута је у првој половини II века и по димензијама блиска болницама у Карнунтуму и Бони (Bonni).⁵⁶ Преовладава мишљење да се болница унутар каструма налазила на *via sagularis*, лево или десно од главне официрске зграде (*praetorium*). Има разлога да болница буде подигнута и у близини житнице (*horrea*), као што је случај у логору Ветера (Vetera),⁵⁷ да би болесници били даље од буке која долази из војних барака. Ауксилијарни логори су имали мање болнице, по свој прилици дрвене грађевине.⁵⁸

Војни лекари, који су често изједначавани с нижим официрима, уживали су различите повластице, а понекад носили и више чинове. Натписи нам показују да су они били поштовани, а да је њихов статус у

оквиру армије био раван статусу највиших официра без дужности.⁵⁹ У римском периоду, као и данас, није било разлика између војног и цивилног лекара. Војни лекари су често отварали и приватне ординације у градовима и насељима која су се налазилила у непосредној близини логора. Због тога на досад откривеним споменицима много чешће срећемо лекаре који су службовали у оквиру легије, кохорте или преторијанске гарде него цивилне медикусе. Такође се претпоставља да су у раним годинама Принципата многи водећи генерали, или чланови царске породице, водили са собом личне лекаре.⁶⁰

Експанзија Римске империје је у великој мери зависила од изванредних коњичких јединица, које су биле неопходне како у борби тако и у транспорту. Вегеције је оставио белешку о томе одакле потичу добри коњи неопходни војсци.⁶¹ Самим тим, ветеринарска служба је заузимала значајно место у организацији легија. Она је бринула не само о коњима него и о свим осталим животињама које су служиле за вучу оружја, хране, ратних справа и др. Припадници ове службе су означени именима као што су: *veterinarii*, *medici veterinarii*, *medici inmentari*, *medici pequari*, или *medici pecuarii*.⁶² У оквиру римске војске, на споменицима их

⁴⁹ Lehner H., Ausgrabungen in Vetera 1928, *Germania* 13, Frankfurt am /M.-Mainz 1929, 130; Majno G., *op. cit.*, Fig. 9. 36.

⁵⁰ Hauff E., *op. cit.*, 93-96, Abb. 3, 4.

⁵¹ Charlesworth D., The Hospital, Housesteads, *Archaeologia Aeliana, fifth series*, volume IV, Newcastle 1976, 19-20, Fig. 1-2.

⁵² Majno G., *op. cit.*, Fig. 9. 34; Wetermann R. A., *Mensch und Medizin, zwischen Macht und Militär der römischen Kaiserzeit*, Frankfurt am Main 1980, 30-31.

⁵³ Künzl E., *op. cit.*, 2002, 29, Abb. 29, 30.

⁵⁴ Schnurbein von S., Untersuchung zur Geschichte der römischen Militärlage an der Lippe, *Berichte der RGK*

62, Frankfurt am Main, 1981, 5, 33.

⁵⁵ Press L., Valetudinarium at Novae, *Studien zu den Militärgrenzen Roms III*, Stuttgart 1986, 529-535.

⁵⁶ Press L., *op. cit.*, 530

⁵⁷ Press L., *Ibid.*, 530

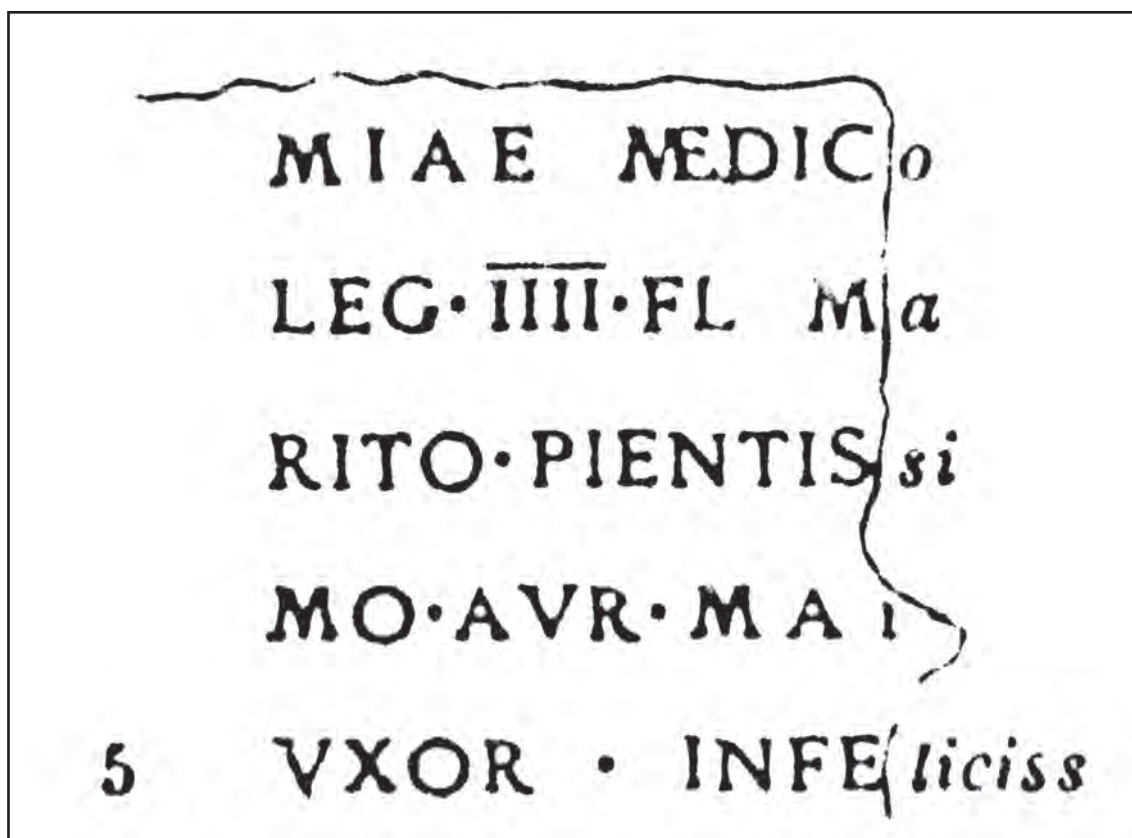
⁵⁸ Majno G., *op. cit.*, 382.

⁵⁹ Hammond N. G. L., Scullard H. H., *op. cit.*, 662.

⁶⁰ Davies R. W., *op. cit.*, 1972, 3.

⁶¹ Driesch von A., *Geschichte der Tiermedizin*, München 1989, 28.

⁶² Davies R. W., *op. cit.*, 1969, 88; Reinach S., *Veterinariai ars*, *op. cit.*, tom V, 2011 - 2014.

Сл. 1 Надгробни споменик из Аквинкума (Будимпешта)
Fig. 1 The tombstone from Aquincum (Budapest)

много чешће срећемо под именима *pecuarii* или *milites pecuarii*.⁶³ Ветеринарску службу су неки аутори поделили на више основних делатности: они који брину о животињама на пољу, у шталама, сами ветеринари и њихови помоћници; запослени у овим службама су често на епиграфским споменицима забележени као *immunes*, па је тешко рећи које је њихово главно задужење било. Такође се може наићи на назив *mulomedicus*, који се односи на поткивача коња.⁶⁴

Легијске лекаре налазимо и на крају спискова јединица, у групи принципалес,

а понекад су њихова имена и испред неких војних рангова.⁶⁵ Такав случај срећемо на великом натпису вексилације IX Клаудијеве легије, која је откривена у близини Софије (Serdica).⁶⁶ На овом списку из 158. године, међу принципалима трупа, као што су *teserius*, *tubicen*, *cornicen*, наведен је и један лекар, именом Аурелије Артемо (*Aurelis Artemo*).⁶⁷

Да је и провинција Мезија, а касније Горња Мезија, имала своје војне лекаре сведоче њихови надгробни споменици. Тако нам је познат медукус IV Флавијеве легије (сл. 1). Лекар ове легије је потврђен

⁶³ Rieck W., *Das Veterinär – Instrumentarium im Wandel der Zeiten*, Berlin 1932, 2.

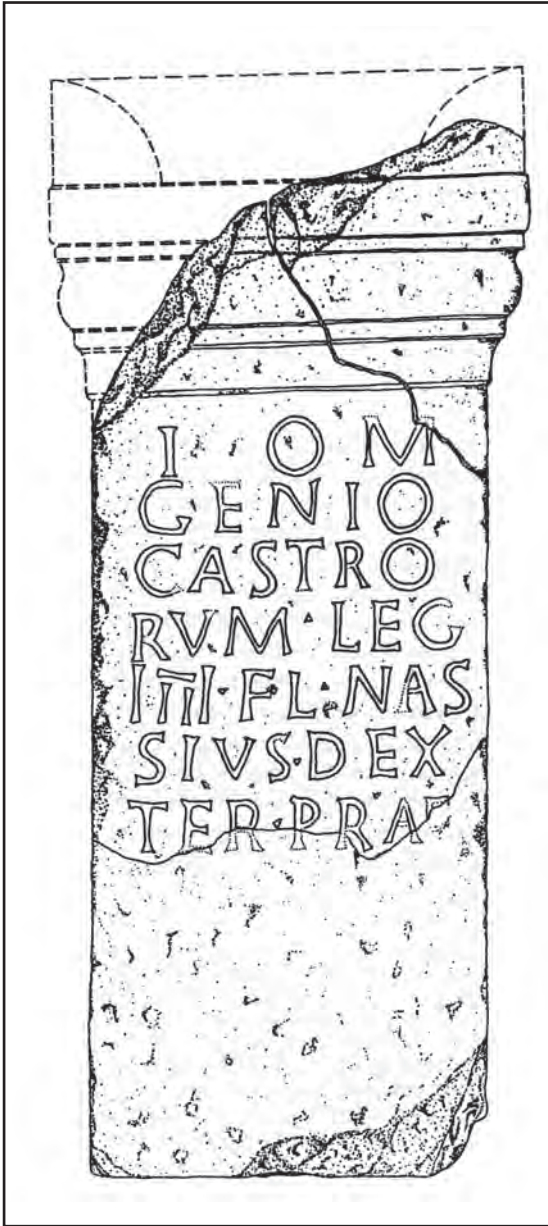
⁶⁴ Driesch von A., *op. cit.*, 30; Lécrivain Ch., *Mulomedicus*, in: Ch. Daremberg – E. Saglio, *Dictionnaire des Antiquités*

Grecques et Romaines, Tome III, Paris 1904, 2011.

⁶⁵ Davies R. W., *op. cit.*, 1969, 85.

⁶⁶ CIL III, 7449.

⁶⁷ Gummerus H., *op. cit.*, 9.

Сл. 2 Жртвеник из Сингидунума (Београд)
Fig. 2 The altar from Singidunum (Belgrade)

на фрагментованом налазу надгробног споменика откривеног у Аквинкуму (Будимпешта). На плочи недостају горњи и мањи део десне стране.⁶⁸ Очувани текст би гласио: *Miae medico legionis IIII Flaviae marito pietissimo Aurelia Mai(....) uxor infelicissima*. У слободном преводу: „лекару IV Флавијево легије, несрећна жена побожном мужу подиже споменик.“⁶⁹ Овај натпис, поред низа инструмената откривених у Сингидунуму и његовом агеру, потврђује да је и IV Флавијева легија имала лекарску службу. У тренутку смрти, поменути лекар се затекао у Аквинкуму, али, нажалост, не знамо да ли је тада био активни војни лекар IV Флавијево легије или се по завршетку свог службовања настанио у граду у којем је и преминуо. Још један, недавно откривен жртвеник указује да је каструм IV Флавијево легије, можда, имао и болницу. Ради се о префекту (*praefectus castrorum*) Насију Декстеру (*Nassius Dexter*), који подиже олтар Јупитеру највећем (*Iovi Optimo*).⁷⁰ Од раније је познат још један споменик на коме се помиње *praefectus castrorum*.⁷¹ Особе са овом високом титулом су, поред низа других задужења, бринуле о болесним војницима, лекарима, као и о свим трошковима медицинске службе (сл. 2). Да је Сингидунум имао и очног лекара, потврђује нам и камени печат лекара Аели Поликтетија (*Aeli Polycleti*).⁷² Печат је израђен од зеленкастог камена, у облику квадрата на чијим се бочним, ужим странама налази, исписано у негативу, име поменутог лекара, заједно са називима медикамената (сл. 3).

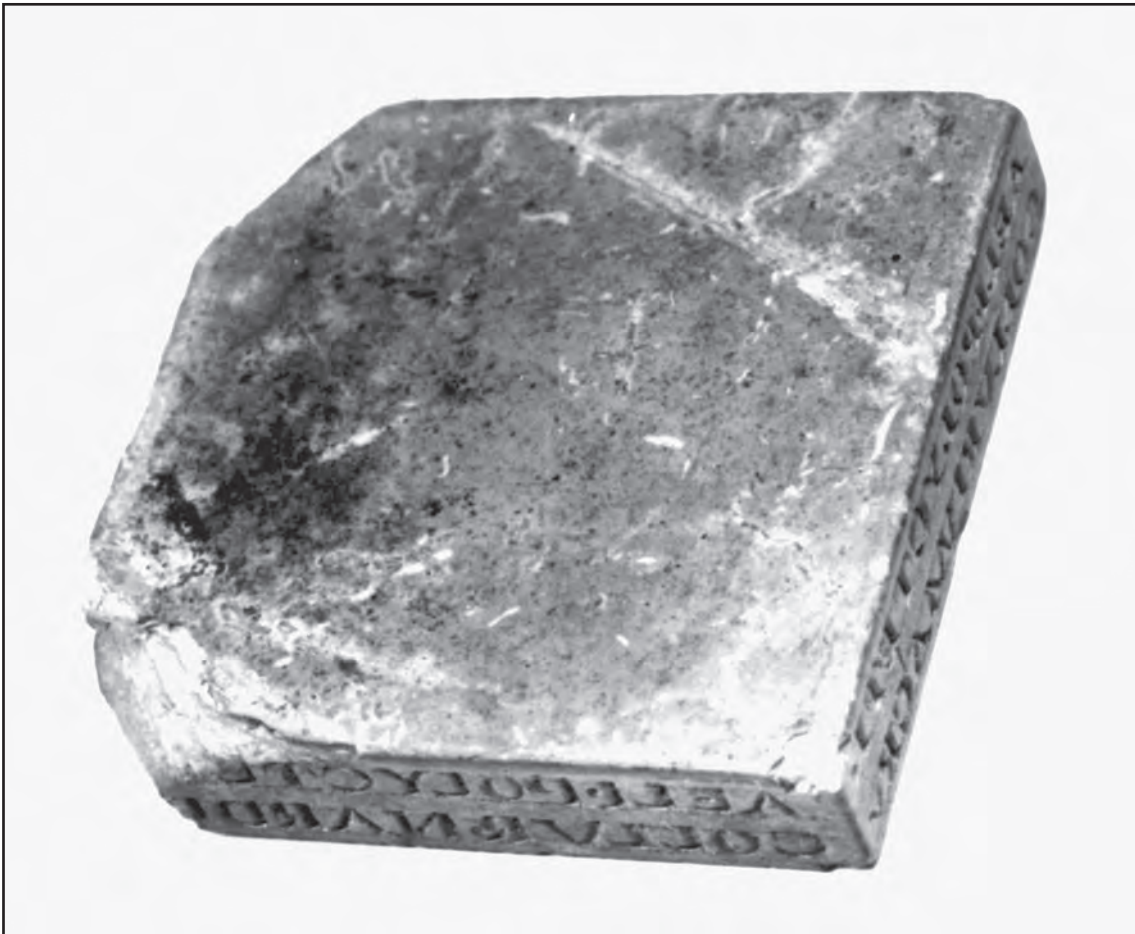
⁶⁸ CIL III, 3537; Gummerus H., *op. cit.*, 98, No. 382.

⁶⁹ Крунић С., *Римски медицински и фармацеутски инструменти из Сингидунума и околине*, Београд 1992, 10 и напомена 19.

⁷⁰ Мirković М., Ein *praefectus castrorum* (?) legionis IV Flaviae in Singidunum, *Singidunum* 2, Beograd 2000, 8, Abb. 1-2.

⁷¹ Мirković М., Душанић С., *Inscriptions de la Mésie Supérieure* I, Beograd 1976, 16; CIL III, 3555.

⁷² Мirković М., Zwei neue Stempel von Augenärzten aus Obermösien, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, Band 64, Bonn 1986, 217-218, Taf. X, 1A, 1B; Крунић С., *op. cit.*, 23, кат. бр., 105, Т. XVI, 105, Т. XXIV, 105.

Сл. 3 Печат очног лекара из Сингидунума
 Fig. 3 The seal of the ophthalmologist from Singidunum

Надгробни споменик откривен у Турн Северину (Drobeta) сведочи да је VII Клаудијева легија имала лекара. У самом логору Дробети, откривен је споменик с натписом „*M(arcus) Valerius M. Filius Longinus medicus legionis VII Claudiae ornatus*“. Текст говори да се ради о слободном грађанину, Маркусу Валерију Лонгину, који је био болнички лекар (*medicus ornatus*), умро у 23. години живота, а споменик му подижу родитељи

Викторин Ланио (*Victorianus Lanio*) и Викторија Гемина (*Victoria Gemina*).⁷³ Године његове смрти и лекарска титула коју је имао потврђују да се од ране младости школовао, и тек по завршетку школовања ступио у војну службу као лекар. Сам споменик је на основу епиграфског натписа датован у III век.

У некрополама Виминацијума је откривено више медицинских инструмената,⁷⁴ од којих неки припадају очним лекарима, чији је

⁷³ Gummerius H., *op. cit.*, 101, No. 394; Bolaga V. L., Manolin V., *Medizinhistorisches aus dem römischen Dazien, Sudhoffs Archiv für Geschichte der Medizin und der naturwissenschaften* 48, Heft 4, Wiesbaden 1964, 291-292.

⁷⁴ Geržetić N., *Über aufgefundenene chirurgische*

Instrumente des Alterthums in Viminacium (Kostolac in Serbia) nebst Anhang über die ältesten behelfs der medicin in Dienst des Sonnencultus, Karansebes 1894, 11-20, Taf. I; Крунић С., Римски медицински, фармацеутски и козметички инструменти на територији Горње Мезије, Докторска теза, Београд 2000.

Сл. 4 Печат очног лекара из Виминацијума (Костолац)
 Fig. 4 The seal of the ophthalmologist from Viminacium (Kostolac)

назив био *medicus ocularius*. Гробни прилог овог лекара су чинили следећи инструменти смештени у бронзаној кутији: скалпели, специјалне игле, пинцете, медикаменти и једна полуга.⁷⁵ Изгубљен печат очног лекара са исписаним именом *C. Iul(ii) Iunian*, такође из Виминацијума,⁷⁶ потврђује да је очних лекара било у различитим периодима (сл. 4).

Иако нам нису познати медицински инструменти из Ниша (Naiss), да је у овом граду живео један медикус потврђује нам споменик који је тек недавно публикован, иако је нађен пре осамнаест година. Овај

споменик је посвећен Септимију Северу, а подигао га је *Cl(audius) Magnus medic(us)*, чије име се чита на бази споменика (сл. 5). На бочним странама споменика се налазе представе Асклепија и Хигије са Телефом. Трагови заостале боје сведоче да је цео натпис био испуњен црвеном бојом.⁷⁷ Споменик је датован у 202. годину, а место на којем је откривен, највероватније, припада светилишту посвећеном Асклепију.⁷⁸

На споменику откривеном у Равни (*Timasum Minus*), помиње се само лекар кохорте, *medico cohorte II Aureliana Dardanorum*,⁷⁹ непознатог имена (сл. 6). Из

⁷⁵ Korać M., *Medicus et chirurgus ocularius* из Виминацијума, *Старинар* XXXVII, Београд 1986, 66, Т. III, IV.

⁷⁶ Mirković M., *op. cit.*, 1986, 218, Taf. X, Nr. 2A, 2B.

⁷⁷ Дрча С., *Claudius Magnus Medicus*, *Зборник*

Народног музеја Ниш, бр. 10, Ниш 2001, 21, сл. 1-4.

⁷⁸ Дрча С., *op. cit.*, 23

⁷⁹ Gummerus H., *op. cit.*, 98, No. 382; Petrović P., *Inscriptions de la Mésie Supérieure* III/2, Београд 1995, 97, No. 49.

Сл. 5 Надгробни споменик из Наиса (Ниш)

Fig. 5 The tombstone from Niš

Скопља (Scupi) потиче надгробни споменик Туранија Прокулуса (*L. Turranius Proculus*), на коме се, такође, помиње *praefectus castrorum, legionis XIII Geminae* (сл. 7). Споменик је значајан јер се у горњем делу, изнад натписног поља, међу акантусовим лишћем налази мотих Херкуловог чвора.⁸⁰ Хераклу се често приписују различите легенде везане за здравље, ијатричко-сотеролошке функције, па није чудо што се мотив са Хераклове батине неретко среће и на медицинским, хирушким инструментима.⁸¹ Мотив Херкуловог чвора на овом споменику само потврђује да је титула *praefectus castrorum* обједињавала и медицинску службу у оквиру легије.

Са једног ципуса, откривеног у оквиру каструма у селу Стојнику на Космају, са знајемо да су и мање јединице имале своје болнице, а самим тим и лекаре (сл. 8). Овде се ради о јединици, кохорти *II Aureliae po-*

vae milliariae eqvitatae, чији је префект Тит Бебеније 179. године подигао болницу за своју коњичку јединицу.⁸²

Имена лекара често срећемо на споменицима као дедиканте, заветодавце за здравље цара, префекта, своје породице или лично здравље. Овакви олтари, или вотивне плоче, најчешће носе молбе упућене Асклепију (Ескулап) и Хигији (Салус), потом Аполону и Фортуни.

На основу откривених споменика, као и низа медицинских инструмената пронађених у самим логорима или некрополама градова уз логоре, лекари су постојали у Костолцу (*Viminacium*), Београду (*Singidunum*), Књажевцу (*Timacum Minus*), Нишу (*Naisus*), Текији (*Transdierna*), Караташу (*Diana*) и на Космају, на којем је потврђено постојање болнице.⁸³

Медицинско особље унутар каструма није бринуло само о повређеним, рањеним

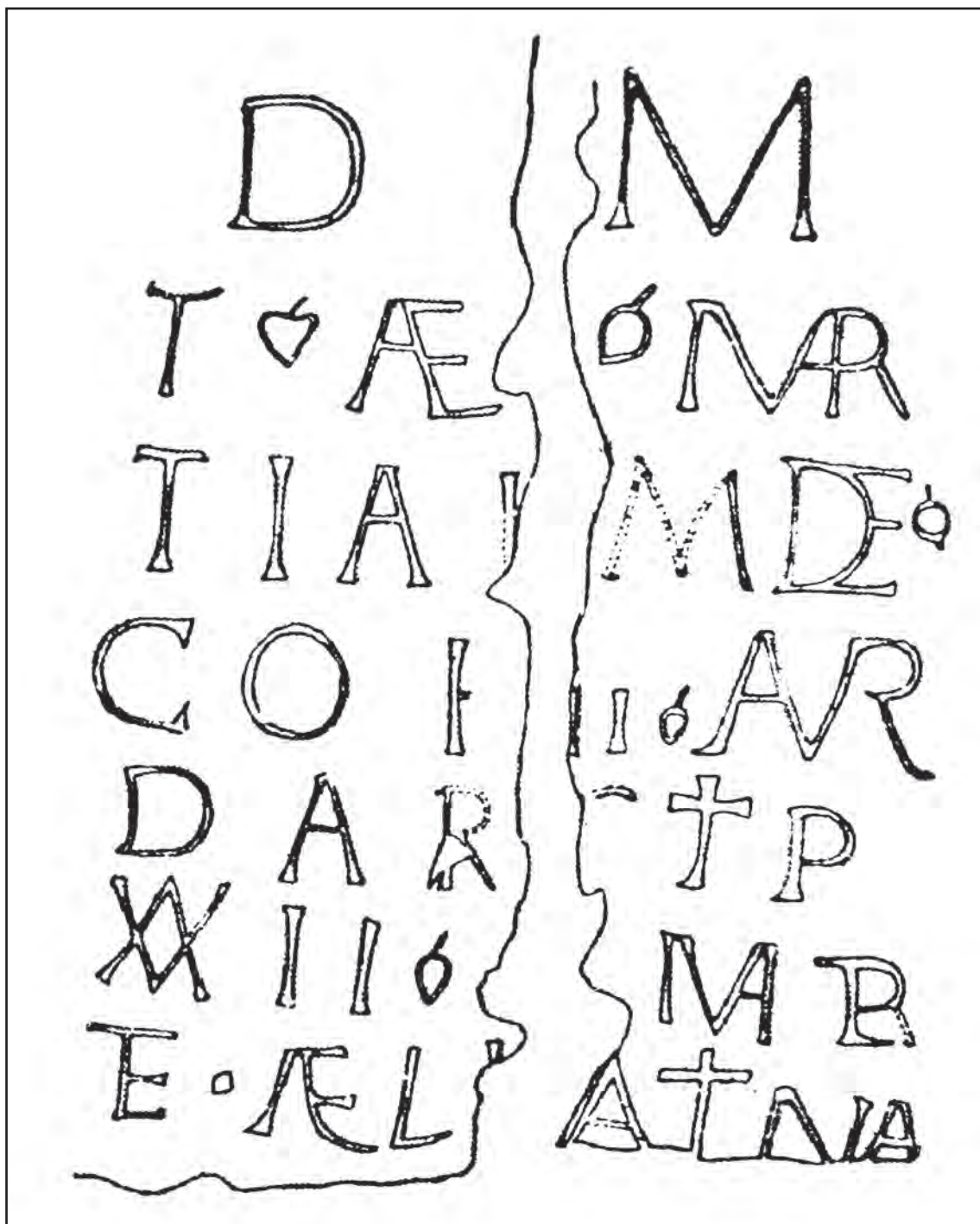
⁸⁰ Dragojević-Josifofska B., *Inscriptions de la Mésie Supérieure* VI, Београд 1982, 66-67, No. 31.

⁸¹ Крунић С., Улога воде и стригила у очувању здравља античког човека, *Гласник САД* 18, Београд 2002,

168, напомене 58, 59.

⁸² Mirković M., Dušanić S., *op. cit.*, 133-134, No. 116.

⁸³ Крунић С., *op. cit.*, 2000, 233.

Сл. 6 Споменик из Равне (Timacum Minus)
Fig. 6 The monument from Ravna (Timacum Minus)

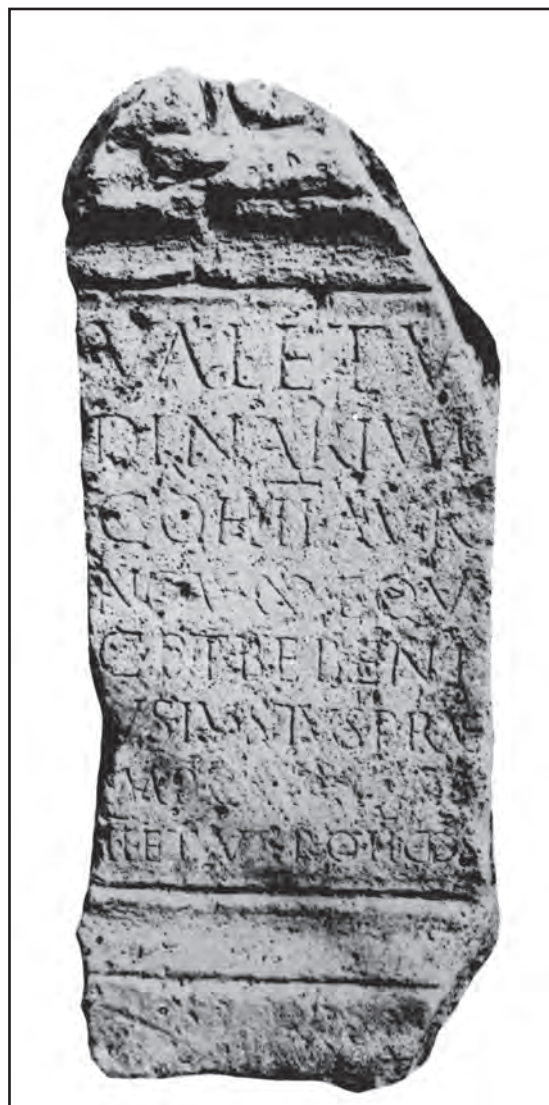

Сл. 7 Надгробни споменик из Скопља
 Fig. 7 The tombstone from Skopje

и болесним војницима. Њихов задатак је био далеко шири и значајнији, подразумевајући и бригу о општој кондицији војске, условима њеног смештаја, исхрани и др. Такође су узимали активно учешће при регрутацији младих и обавезно присуствовали пријему нових регрута у јединице.⁸⁴

Временом је ова служба напредовала и добијала на значају, што нам од II века потврђују латинска имена лекара, која све више замењују грчка. Отварањем школа, *Schola medicorum*, у самом Риму,⁸⁵ и Римљани

⁸⁴ Mirković M., Higijenski uslovi u rimskom Singidunumu i okolini, *Acta hist. med. stom. pharm. vet* 20, Београд

Сл. 8 Ципус из Стојника, у којем се спомиње болница
 Fig. 8 Cippus from Stojnik, with the inscription about the hospital

се образују за ово важно занимање, како за војне трупе тако и за цивилно становништво. Школовани лекари у војној служби, чак и официри, највероватније су једноставно називани лекарима (*medicus*), без икакавих

1980, 13.

⁸⁵ Carratelli G. P., *op. cit.*, 142.

означавања ранга унутар лекарске службе. Тада се не срећемо са титулама као што су *ordinarius*, *miles*, или специјалистичким службама као што су били *chirurgus* или *clinicus*. И поред закона о броју лекара у оквиру легије, или других војних јединица, њихов стварни број нам је и даље непознат.

По доласку римске војске, појавили су се и први професионални лекари на територији Горње Мезије. Римски војни лекари су служили како у редовним тако и у помоћним трупима, такође и у ратној флоти.

ORGANIZATION OF MEDICAL SERVICE IN MESIA IN THE CONTEXT OF
FINDS FROM SINGIDUNUM

Slavica Krunić

Presently, very little is known about the organization of medical services during the Republican period of Roman state. But, starting from the reign of Octavius Augustus, since the appearance of the first law about the number of doctors and other medical stuff within legions, we know much more.

As can be seen on various tombstones – votive tablets, sarcophaguses and cippuses, all doctors, even those attached to army, usually had the title *medicus*. The doctors, who had titles *medicus castrensis* and *medicus castrorum*, have been confirmed as army doctors – doctors attached to legions or camps of army units. Their most important duty was to take care of the sick and wounded soldiers in their unit (cohort). They belong to those units, and according to that, were also considered as soldiers. Some doctors had the title *medicus chirurgus*, and their service was of the utmost importance. Roman ways of warfare, and accordingly, the wounds the soldiers used to have, required this sort of medical service.

The complete medical service of each legion within a *castrum*, a fortified stone camp, also included a hospital (*valetudinarum*), and was under the command of a *praefectus castrorum*. He was responsible for the sick soldiers, medical service, and all necessary expenses. *Praefectus castrorum* was the second most important person in command of a legion, and a senior professional officer, responsible for the organization of the medical service. The doctors who had the title *medicus clinicus* belonged to the medical and sanitary service, which took care of the sick and wounded within existing army hospitals.

The medical service within Roman army was divided into a number of specific branches and different levels. This system varied from unit to unit, as well as within the Roman fleet. The doctor, who performed his duty on a warship, had the title of *medicus duplicarius*. We assume that each ship had its doctor. Little ships and boats also had medical services, whose duty was similar to today's nurses.

Inside hospital buildings there were yards with porches. Those rooms accommodated three to five people, and were accessible through the porches. Near the entrance of the hospital there was an admission room, the waiting room, as well as the surgery. There were, also another consulting room, chemistry, dressing room, even a bathroom. Within every hospital building there were *toilettes*, and sometimes hospitals had their own baths.

Veterinary service was very important within the organization of legions. They took care of all the animals, which were used for the transportation of arms, food, equipment etc. They had different names, such as: *veterinariii*, *medici veterinarii*, *medici inmentari*, *medici pequari*, or *medici pecuarii*. On Roman military tombstones, they are most often called *pecuarii* or *milites pecuarii*.

The tombstones also confirm that the province of Mesia, and later, Upper Mesia, also had its army doctors. We know about the *medicus IV*, of the Flavius legion. The doctor of this legion is also mentioned on the fragment of a tombstone found in Aquincum (fig. 1). The preserved text says: *Miae medico legionis IIII Flaviae marito pientissimo Aurelia Mai (...) uxor*

infelicissima. This inscription, besides a number of instruments found in Singidunum and its ager, confirm that IV Flavius' legion also had its medical service. And another, recently found altar, directly confirms that the castrum IV of the Flavius' legion might have had a hospital. It bears the inscription of a praefectus castrorum, Nassius Dexter, who built the altar to Iovi Optimo, Jupiter the Greatest (fig. 2). There is also another, previously known monument, which mentions praefectus castrorum. Men who had this high title, among other things, took care of the sick soldiers, doctors, as well as the expenses of the medical service. We know that Singidunum also had an ophthalmologist, which is confirmed by a stone seal of the doctor Aeli Policteti. The seal is made of greenish stone, and on all four narrow sides, it has, in adverse, the written name of the mentioned doctor, in two lines, with the names of the medicaments (fig. 3).

The tombstone found in Turnu Severin (Drobeta) confirms that VII Claudius' legion also had its doctor. A monument found within the Drobeta camp bears the inscription „M. Valerius M. Filius Longinus medicus legionis VII Claudiae ornatus“. He was a hospital doctor (medicus ornatus), and he died at the age of 23. The year of his death and his medical title confirm that he had studied from his early youth, and had, after completing his education, joined the army service as a doctor. This monument has been found to belong to the 3rd century. Many graves of the doctors have been found at Viminatum, as well as a stone seal of an ophthalmologist (fig. 4).

Although no medical instruments were found in Niš (Naissus), a recently found monument confirms that a medicus lived in this town (fig. 5). This monument was dedicated to Septi-

mus Sever, and was built by Cl (audius) Magnus medic(us), whose name is found at the bottom of the monument. On the sides of this monument there are representations of Aesculapius and Hygeia with Teleph. The monument was estimated to belong to year 202, and the place where it was found probably belongs to the sanctuary dedicated to Aesculapius. Monument found in Ravna (Timacum Minus) mentions the doctor of the cohort medico cohorte II Aureliana Dardanorum, but it does not mention his name (fig. 6).

The motive of the Herculean knot appears on a tombstone found in Skopje (Scupi), which mentions L. Turranius Proculus, praefectus castrorum, legionis XIII Geminae (fig. 7), confirming that the title of praefectus castroru could also unite a medical service within a legion. From a cippus found within a castrum in a village Stojnik on the mountain Kosmaj, we learn that lesser units also had their hospitals, which means that they also had their doctors. Here it was Cohorti II Aurelia novae miliare eqvitata, whose prefect Tit Bebenius in the year 179. founded a hospital for his cavalry unit.

The names of the doctors are often found on the monuments as dedicants and votaries, for the health of the emperor, prefect, their families, or their personal health. Such altars, or votive tablets, often bear inscriptions to Aesculapius (Esculapus) and Hygeia (Salus), Apollo, and Fortuna. From the found monuments, as well as a number of medical instruments found within camps or town necropolises near the camps, the existence of doctors has been confirmed in Kostolac (Viminacium), Belgrade (Singidunum), Knjaževac (Timacus Minus), Niš (Naissus), Tekija (Transdierni), Karataš (Diani) and on Kosmaj, where the existence of the hospital has also been confirmed.